

**In memoriam
Růženy Svobodové**

In memoriam Růženy Svobodové

Z prožitého a vypořádaného

Nechtěl jsem původně psátí prózou o té bytosti, o níž pro mne platí hrůzný verš, který jsem jí živé — v smutné prozíravosti dní příštích — jednou citoval: *Un seul être vous manque, et tout est dépeuplé.*

Ale vyskytují se po časopisech podobizny, charakteristiky, črty, až na některé výjimky mělké a povrchní, které nekaraktarisují jí, nýbrž jalový způsob zření toho neb onoho pisatele neb reportéra. *Tak* se o básníku a umělci rázu a hodnoty Růženy Svobodové psátí nesmí.

Proto odhodlal jsem se načrtnouti tuto svou, jinak velmi neúplnou charakteristiku tvůrce a člověka, ducha i srdce, abych, pokud stačím, napověděl zorný úhel, jímž jediné může býti nazírána a měřena.

Byla člověk *názorový*, *básnířka zraku* jako všichni umělečtí dobyvatelé; tím jest dána původnost, neepigonskost její tvorby. Zmocňovala se života přímo, žhavě, bez abstrakcí, kterých nemilovala. Teprve později přistoupila v její tvorbě k zraku melodie a fabulistiky, do nichž nořila jako do vzdušné průsvitné vrstvy své prvotné zření světa.

Růžena Svobodová zírала *nově a učila se* nově zírati celý svůj život. Nedlouho potom, kdy jsem se s ní seznámil, na počátku roku 1892, čtla mně z rukopisu první své črty: byly to postavy viděné nesmírně živě, zachycené ve svých projevech a výrazech někým, kdo na ně číhal a po nich slídl, při horkém

účinu, nejinak než detektivem; postavy původní až do grotesknosti, lidé nekultivovaní, polobarbaři, originály ze zapadlých venkovských hnízd, podivínové, hrubci, surovci i syrovci. První její práce, „Pohřby“, „Ztroskotáno“, „Hluchavky“, „Blahoslavený“, „Říše tulipánků“, jsou jimi zalidněny; ale nemizejí zcela ani z tvorby pozdější, z Černých myslivců, z povídkové knihy Po hostině svatební.

Růžena Svobodová byla básnířka v goethovském nebo flaubertovském smyslu slova: *přijímala zákon od svého předmětu*. S tím souvisela metoda jejích zápisníků: stále měla při sobě tužku a skicák a všude, na ulici, v přírodě, ve společnosti, zapisovala do něho, co viděla nebo co slyšela; a z takových zápisníků přejímala pak celé odstavce do svých prací. Tato metoda, které smáli se hlupáci a nedouci, nebyla metoda nikoho menšího než Flauberta. Flaubert doporučoval svým žákům, aby zaznamenávali *přímo před věcmi* první *přímé* dojmy z nich — ne odstálou vzpomínku na ně. Svě neteři, Karolině, radí naléhavě, aby na cestách hned první chvíli před novými věcmi a lidmi si činila poznámky; a Flaubert věděl také, že jest to požadavek přísný, že k jeho plnění jest třeba energie, a že vyhýbají-li se mu umělci, bývá to nejčastěji — z lenosti. Ale nebylo-li čeho v povaze Růženy Svobodové, byla to lenost; a Flaubertovu metodu prováděla z vnuknutí své umělecké povahy hned od svých nejranějších počátků literárních, kdy Flauberta neznala ani dle jména.

A metodě této byla Růžena Svobodová věrna celý svůj život; ona jest metodou i jejích posledních prací básnických, v nichž některá kritika chce shledávati jakýsi apriorism nebo jednostrannost etickou. Toto *apriori*, pokud tam vůbec jest, týká se však jen volby námětů, ale ne metody básnické.

A tato metoda životně tvůrčí zaručuje pracím jejím tu svěžest a původnost, která přetrvává čas. Nejsou pouze dílem jedinco-
vým a jeho obraznosti: básnila na nich i skutečnost objektivná, jejíchž výsledků zmocňoval se zrak tvůrkyně. Nad čím se leckdy pohoršoval vkus kavárensky obmezený nebo salónně vyseptalý,

jest zárukou trvání díla v budoucnosti: neboť ne z vkusu, nýbrž ze *síly* vzniká a žije umění. 65

O věcech a lidech, jež chtěla zbásniti, poučovala se ovšem často také abstraktně, z knih, z poznání cizího a pojmového. Ale v tomto případě nepřejímala nikdy trpně poučení, nýbrž bylo jí *podnětem* k přebásnění nebo dobásnění, východiskem činnosti mýtovorné. Tuto sílu primitivně básnickou, tuto *živelnost* obraznosti měla Růžena Svobodová ve velké míře: uvědomělý kritik, který přečte pozorně její dílo, vidí, jak veliká část jeho jest mýtová a baladová, jak se snuje z motivů snových, osudových, předzvěstných, živelně a přírodně symbolických. Tato *živelnost* básnická vykazuje jí zcela zvláštní místo v české poesii výpravné a odkazuje jí v nejtěsnější sousedství dvou velikých básnířek českých, Boženy Němcové a Karoliny Světlé. Budoucnost, která rozliší čin básnický tvůrčí od pouhé naukovosti a poučnosti lidopisné, vyjme jí určitě z kruhu ostatních spisovatelů českých a přiřadí jí k těmto dvěma *básnířkám*.

Tato básnická elementárnost souvisela co nejdůvěrněji s její láskou k přírodě, s jejím smyslem přírodním. Milovala přírodu ne jako učenec, ne jako měšťák na svátečním výletě, ani ne jako sentimentální básník romantik: milovala ji temnojasnou láskou Meluzininou jako svůj rodný živel, z něhož byla vyhoštěna. Viděl jsem ji v tiché mlčelivé extasi před rozkvetlou loukou červnovou nebo zaposlouchávající se zvolna do hudebních tajemství lesního hřebene brdského: bylo mně, jako by se zakuklovala pro nějaký svůj přerod, — tak byla tvář její tehdy plachá a odvrácená od všeho lidského. Z tohoto zorného úhlu bude musiti oceniti příští literární historik veliké výboje jejího slovního štětce, jeho širokého, mocného, šfavnatého úderu zvukově barevného: takové Alpy vržené do zamžených výšek podhvězdných v Zamotaných vláknech; takový hornatý kraj severomoravský, rozstouplý do svěžích strání a pasek, skropený blyskotavou vodou, z Odlehlé dědiny; takové bohatýrské,

širokoplecí, solí kvetoucí moře z práce téhož jména (Lumír 1899), která jest jedna z prvních přípravných studií k Irémské zahradě.

V poslední době toužila často a častokráte uniknouti z města a zakoupiti se na venkově a žíti tam; ještě několik dní před svým skonem opakovala mně svůj libezně prostý sen: domek, „několik rozkvetlých máčků“, kytka bříz, hovorná sladká voda...

Roku 1913 vystěhovala se časně zjara, již na konci března, do Statenic, aby tu mohla pozorovat od zárodku, jak všecko klíčí a roste z „teplé mateřské prsti“. S jakou soustředěnou pozorností, láskou a úctou dovedla přihlížeti k pracem polního i lesního hospodářství, sadařství, vinařství i zahradnictví! Pro ni byly to ještě zbytky starých kultů; pro ni žila v tom ještě stará primitivná božstva.

Tuto svou básnickou elementárnost posilovala i studiem literatury lidové, starých písní, pohádek, pověstí, zkazek; milovala ji více než literaturu umělou. (S tím souvisela i její láska k Alšovi, která se datuje také z jejího nejranějšího mládí, z doby, kdy Aleš nebyl módou, nýbrž předmětem pošklebků a urážek. Jeho dva „špalíčky“ ležely stále na jejím stolku.)

Na umění měla názor velmi přísný, opravdu mužný.

Umění bylo jí především práce, práce nikdy netuhnoucí, nikdy nekončící.

Milovala nade vše celou svou povahou ve všem *dokonalost*, a zvláště ovšem v umění. Ráda citovávala závěr Spinozovy Etiky: všecko vznešené jest stejně těžké jako vzácné; po něm hořela ohněm neuhasitelným.

Nedůvěřovala proto v umění *improvisaci*; čím více dospívala, tím rozhodněji žádala, aby umělecké dílo slovesné bylo *stavěno*, aby bylo *polyfonii* živlů a složek, aby bylo podobenstvím vesmíru, jako byl jí jím římský Panteon.

Touha po dokonalosti, zrající smysl umění velkého, přísného, prohloubeného vedly ji k tomu, že své práce přepracovávala

pro konečné vydání Spisů. Přepracovala tak zejména Milenky; jejich první redakce jevila se jí později příliš improvisací, příliš dojmově povrchní: byla jí jen prvním, vnějškovým ještě dobytím látky. Druhá redakce, chtěla, aby byla stavbou. *Tvárné* síly a možnosti látky zaujaly ji zde a je chtěla vyvinouti a vyvinula také v dramatickou hutnost a nosnost, v řád a souvislost vnitřně logickou. A jen zloba nebo nedouctví umělecké mohly jí této snahy zazlívati nebo mohly popírati jejího uměleckého výtěžku. Pokud žije dílo, byť již napsané a vytištěné, v básníkovi kvasem tvůrčího nepokoje a touhy, potud není dotvořeno, a básník má nejen právo, nýbrž i povinnost přetaviti a přelíti je v konečný tvar po vzoru a k podobě svého nového ideálu; jenže lenost a pohodlí umlčí pravidlem v básníkovi takový nepokoj, i když se v něm ozval... Ale řekl jsem již výše, že těchto slov nebylo v duševním slovníku Růženy Svobodové.

Tvorbu básnickou nepojímala jako požitek, nýbrž jako *poznání*, a proto byla jí neodlučitelná od jakési bolesti nebo lépe od jakéhosi napětí duševního. Nevěřila, že v umění padá hned člověku do klína zralé ovoce, zatřese-li se stromečkem. Stávalo se jí ovšem často, ano pravidelně, že zmocňovala se věci naráz bystrým šťastným útokem; ale cítila to jako odměnu a žeň předcházejícího pozorování, jež konala neustále, soustavně, metodicky: její zápisník nikdy jí neopouštěl a obyčejně pracovala na těchto prvních postřezích a z nich.

Chtěla býti *věcná* a nenáviděla každého uhýbání věcnosti. *Říci, jak to vpravdě bylo*, to jí bylo podstata umění. Básník byl jí dějepiscem lidského rodu, zvláště těch jeho členů, kteří nemají oficiálního dějepisce. Poznání básnické bylo jí nikoliv něco libovolného, svévolného, fantastického, nýbrž něco stejně vážného, opravdového a přesvědčivého jako poznání vědecké; ano něco, co musilo jíti hlouběji ke kořenům bytosti a věcí, než kam až dovede proniknutí vědec. Vystihnouti *podstatu* věci, její *jedinečnost*, ne všeobecnost a odtaziťost, to cítila a cítila jako vlastní

úkol básníkův. Čtla kdysi předmluvu Maupassantovu k jeho románu Pierre et Jean a souhlasila s tím, co tam vykládá Flaubert o básnickém zadívání se na věci a lidi — o zadívání se tak vytrvalém a hlubokém, až vynese na povrch poslední bytnost té které osoby nebo věci, jež odlišuje tu osobu nebo věc od všech ostatních jejího rodu. V umění nebylo jí nic povrchního: každý povrch hovořil jí o jádru a nitru, o hlubinách a kořenech — musil jsi jen dovést vystihnout jej v jeho výraznosti, zvláštnosti, jedinečnosti. Nebylo jí nahodilostí ani ve vnějškovém světě: všecko bylo jí zákonné a vedlo k zákonnosti toho, kdo dovedl chopiti se klíče, který mu věci podávaly.

Pamatuji se, že si založila zvláštní slovníček barev, rozuměj sešitek, do něhož zapisovala charakteristiku všech *odstínů* barevných, i těch nejjemnějších a nejprchavějších, jak je vyzozorovala na jevech přírodních, kovech, kamenech, zeminách, květinách, křídlech motýlích a krovkách brouků. Sestavila si tak celou rozsáhlou škálu barevných odstínů přesně charakterisovaných určitými typickými jevy přírodními; a tuto svízelnou práci podnikla proto, aby měla po ruce každou chvíli případný výraz, schopný vyvolati s největší možnou přesností a určitostí tu nebo onu její představu světa vnějškového.

A tomu říkali pomluvační hlupáci a lenoši estétství! Jim to bylo ovšem něco zcela cizího, neboť jim stačila hrubá přibližnost prvního náhodného slova. Vpravdě byli tedy povrchními, slovně libovolnými estéty oni, kdežto Růžena Svobodová byla duch exaktný.

Velmi nesympatický býval jí prázdný, dekoračně pustý, lepenkový tzv. krásný sloh různých lžibásníků dekadentního nebo symbolického směru nebo načechraných fejetonních kritiků, bezcharakterně se honících za každou bublinou módy; konvenční obrazy lžiduševní krásy nebo jemnosti, vylhávaná povznešenost a pozerská upjatost, všecko teatrální vydražovalo ji k odporu a posměchu. Vůbec protivilo se jí všecko nepravé a padělané; byla od kořene člověk poctivý ve všem vsudy.

Když dostávala rukopisy veršů, leckdy než otevřela obálku,

povzdechla s komicky žalným přízvukem: „Jen aby to zase nezačínalo: Potkal jsem Tě v zahradách své duše...“

K smrti odporní byli jí také její napodobitelé — a měla jich celá stáda —, kteří vrhali se ihned do jejích stop, rozšlapávali její kolej, banalisovali její výrazy a slovné objevy, tím že jich nechápali a nemístně nebo nesprávně jich užívali. Ona byla zvyklá odměřovati slovo a vypočítávati jeho účinnost; těžce nesla, zacházelo-li se se slovem nestřídě a tráskalo-li se jím pustě do vzduchu. Každý efekt slovný chtěla míti psychicky podložený a zdůvodněný; a byli jsme v tom spolu zajedno.

„Proč jen píší lidé a nic si přitom nemyslí, nic přitom necítí? Kdy se naučí lidé v Čechách psát?“ tázala se mě nejednou, když odkládala haldy zásilek redakčních.

„Sotva dříve,“ odpověděl jsem se smíchem, „než uloží finanční ministr daň z každého archu papíru popsaného beletrií nebo essayistikou.“

Velmi ráda cestovala. „Rozšiřuje to duši,“ říkala; „a člověk ošidí osud a prožije o kousek života víc, než kolik mu bylo vyměřeno a kolik by prožil, kdyby byl stále doma.“ Zvláště milovala Itálii, kam zajela tuším třikráte. Milovala vůbec slunce, nikdy a nikde neměla ho dost; a pak, řekla mně kdysi, „líbí se mně naivnost italského člověka, Ital jest naivní i tam, kde by byl Severan afektovaný a teatrální.“

Zpočátku ovšem staré výtvarné umění italské ji okouzlovalo, jakož vůbec byla výtvarně neobyčejně vnímavá; ale nezanedbávala proto nikdy horkého přítomného života, zvláště lidového, a později měla pro tento živel mnohem více zájmu než pro musea. „Vyzozorovala jsem,“ řekla mně jednou, „že po museích se vláčeji většinou lidé staří, nemocní nebo nešťastní, ti, jimž život minul nebo kteří se s ním minuli; mladí a šťastní sedávají doma, nebo cestují-li, odbývají si musea jako školní úlohu a nejraději chodí za školu.“

Její první návštěva v cizině platívala ne museu, nýbrž trhu

zelinovému, květinovému, ovocnému, rybářskému. Kde jest tu *piazza d'erbe*, bývala její první otázka v cizím italském městě. Lid zajímal ji později mnohem více než staré umění výtvarné, ačkoliv i na ně hleděla jako na zpřítomnělý *život* minulosti. Nemohla se nasytit podívané na dělníky přístavní, prodavače pouliční, muže a ženy trhovce, kteří se sešli do města z okolí; ráz postav, skladba tělesná, postoj, posun i řeč, šat i rytmus chůze, to všecko k ní hovořilo; ze všeho snažila se vyčísti něco o jejich životě i umírání, práci, osudu, bytu hmotném i duševním.

A uměla také s lidem hovořit se zvláštní teplou, nevyňhanou účastí. Každý poznal brzy tuto pravdivou srdečnou notu, a zjihli obyčejně i nepřístupní a uzavření. Způsob, jakým rozprávěla s prostým lidem, byl obyčejně zvláštně opravdový a důstojný: uctívala v něm jeho utrpení, jeho těžkou sudbu životní, jeho skrytou ušlechtilost; blížila se mu, řekl bych, s obřadnou uctivostí.

Kdysi šel jsem s ní po tržišti terstském, kde stálo ve svém přísném ponurém kroji několik chudých žen slovinských ze vzdálenějšího okolí, ztepilých a graciálních i ve svém ponížení. Zahleděla se na ně a řekla: „Jsou jako antické sochy. A jsou krásné, protože nesou utrpení kolika mrtvých pokolení, přikovaných k tvrdé lakomé zemi. Hledte, tamta má tvar podobný antické Karyatidě z Erechtheionu...“

Mohla-li prodletí v některém cizím kraji nebo městě, hleděla se vždycky seznámiti s člověkem, který znal co nejvíce z jeho přítomnosti i minulosti, obyčejně se starcem, jenž byl, jak říkala, *Homérem kraje*, mnoho pamatoval, mnoho pozoroval, mnoho soudil a přemítal. Tomu kladla pak bezpočtu otázek, ten musil jí vypravovati do neomrzení kroniku dědiny, města, krajiny. A všude ji zajímala zvláště souvislost člověka se zemí, s půdou, s minulostí, z nichž roste, řekla mně kdysi, stejně zákonně jako rostlina.

Neměla ráda uměleckých formulek a dokonce již opovrhovala všemi uměleckými recepty. Pamatuji se na žerty a vtipy, kterými nás častovala — mne a paní B. —, protože jsme jednu dobu doporučovali novoklasicism jako lék proti umělecké anarchii určitého hystericko-epileptického směru české literatury. Jednou na procházce vorlickými lesy uviděla paní B. kouř a ptala se jí, z čeho je. „Z milířů tvých novoklasických povídek,“ zněla rozpustilá odpověď.

To neznamená, že by byla necítila zákonnosti umělecké tvorby. Cítila, ale zákonnost ta nebyla jí dána nijakou pojmovostí apriornou: ta vytvářela se jí v určitém případě jedinečně z určitých konkrétních prvků látkových, účelových, básnických. Umělecké dílo rostlo jí ze sebe růstem organickým, nejinak než rostlina nebo živočich, logikou tepla, světla, lásky.

Nenáviděla těch, kdož to tahají, jak říkala, „z hlavy nebo z paty“ — umění neživotného, které chce přesvědčovati nebo musí přesvědčovati pojmovou dialektikou, rozprávkami a kázáními, poněvadž nedovede toho, čeho jest jediné třeba: okouzlovati, podmaňovati, zažehovati živou jiskrou básnické přítomnosti a umělecké názorovosti.

Ona tvořila z nesmírné lásky a sympatie světové. Její žhavá duše vřela a kypěla neustále a přelévávala se účastně v cizí lidi a věci; žádný a žádná nebyli jí dost nepatrní a ubozí, aby jich nepomilovala, neprožehla, neprosvítla svým žářem. Dovedla se vcítili, vmysliti, převtěliti v bytosti nejvzdálenější. Uviděla na příklad chudého potulného Japončíka; byla vzrušena čímsi lidsky jímavým, ubohým, milým, teskným na něm; a nyní dychtila celou myslí poznati jej ze všech životních stránek jako určitou charakteristickou strunu božího světa. A *žije* pak skutečně nějaký čas jen a jen jím a v něm. A stejně vzrušovaly ji i osoby historické, dávno mrtvé, středověké nebo renesanční, umělci nebo mniši a světci. Takto poznala ne abstraktním poznáním knižním, nýbrž skutečným *prožitím*, láskyplným ponořením se do jejich rázu, docítěním a domyšlením ho řadu velikých duchů tvůrčích z nejrůznějších oblastí životních. Takto prožila na

příklad Rembrandta. Nebyl jí mrtvým věděním, nýbrž životnou hodnotou stále plynulou, která jí pomáhala charakterisovati živý dnešek. Šel jsem s ní na příklad ulic. Uviděli jsme vlhký, temný dvorek v předjaří, v koutě klímající unavenou stařenu, nedaleko ní odkutálelo se klubko bavlny, po němž vztahovalo ručku malé dítě, nemluvně ještě usazené na zemi, a do něhož zatínala drápek stará rezavá kočka. „*Rembrandt*,“ řekla; a byl to opravdu typický Rembrandt nejen zvláště se předenou hrou světla, barev a stínu, nýbrž i podivně tesknou melancholií té scény. Kdo umí čísti, nalezne v jejích pracích plno období tohoto krásného, bohatého a živého způsobu zření a hodnocení věcí.

Neměla ráda mladých lidí přinášejících jí beletristické pokusy, jež byly zpovědí nebo autobiografií nebo jinak lyricky obdivně obíraly se velectěným náročným a důležitostně nadutým *Já* svého původce. Těm říkala „kočičí“ a smávala se: „Olizuje se tam celý jako umorovaná kočka.“

Jí byl umělcem ten, kdo dovedl si zamilovati někoho zdánlivě zcela nezajímavého nebo i odporného, metaře, žebráka, stařenu, a svým uměním způsobiti, aby sis ho zamiloval i ty, který jsi ho nikdy neviděl.

Když jsem se s ní seznámil na podzim roku 1891, čtla a milovala jen Rusy: Gogola, Turgeněva, Gončarova, Tolstého, Dostojevského a Puškina i Lermontova (později přistoupil k nim Čechov, snad ještě vřejeji milovaný); a naprosto neměla ráda Francouzů, ačkoliv znala velmi slušně francouzsky jako žákyňe smíchovského kláštera Sacré Coeur a abbé Fauvina, tehdejšího lektora francouzštiny na české universitě. Od Francouzů byla odpuzována smyslností jejich námětů, věčným tématem manželské nevěry, rozvrácených rodin, pohlavních zvrhlostí; byla srdce velmi čistého. A trvalo dlouho, než překonala tento odpor; a úplně nepřekonala ho nikdy. Ale později uznávala, že mají silnou literaturu dušezpytnou, že jsou mezi nimi velcí a hořcí kritikové přirozenosti člověkovy i skladby společenské a že

mohou učiti metodě a kázni umělecké jako objektivisté povýtce. V tomto smyslu cenila vysoko Balzaca, Flauberta a Maupassanta; jen Stendhala a Zolu nechtěla čísti nikdy. Přesto i v pozdních létech slýchal jsem od ní, že ruská literatura má „více života“ a „bezprostřednější vztah k životu“ a „širší lidství“ než francouzská...

V poslední době její churavý zrak činival jí z četby martyrium (mívala po delší četbě pravidelně mučivé migrény) a znemožňoval jí četbu rozsáhlejší a soustavnou. Tu obyčejně jen přemítala stránky nebo čtla z knihy jen úryvky; často první mravně ošklivá nebo nepravdivá stránka jí stačila, aby odložila knihu s odsudkem. Od kteréhosi žáka Tolstého, který žil dlouho v jeho domácnosti, slyšel jsem, že právě tak čítával romanopisec jasnopoljanský a stejně tak spěchával s odmítnutím; ale zřídka prý se přitom mýlil. Mohl bych potvrditi totéž o Růženě Svobodové.

Později milovala velmi Pana Hamsunova; svou elementárností, svou přírodní mytičností a symbolikou, svým alogismem vášně byl jí blízek. A z lásky k Panovi přečtla i pozdější jeho romány, od Benoniho až do *Unter den Herbststernen*, a velmi se jimi bavila; vypravovala mně alespoň s rozkošným humorem v létě 1909 na Skalce jednotlivé scény z nich.

Ze starší německé literatury měla ráda jen Goetha a Heina; z nich uměla celé strofy zpaměti. Z moderních Němců jen něco z Hauptmanna — hlavně Hanneles Himmelfahrt se jí líbila v době, kdy vyšla — i z Dehmela a George; ale ty znala tuším zlomkovitě. Jednu dobu leckdy čítala i Altenberga a nezapomenutelně reprodukovala mně grotesknost některé z jeho básní v próze. Jinak soudy její o básnících veršovcích bývaly myslím dosti náládové a příležitostné: jak právě ten který přiblížil se tomu, co jí v tu chvíli citově zajímalo. Ale dovedla čísti také s velikou soustředěností a měla i vzácný kritický dar „čísti mezi řádky“: umění pravého a vlastního výkladu.

V pozdějších letech měla ráda moderní francouzské drama pro vlastnosti již uvedené: hořkou kritiku člověka a jeho přirozenosti, lidský dušezpyt, který se nezastavuje před předsudky

a konvencemi. Proto líbila se jí Becqueova Pařížanka, proto měla ráda některé hry od Porto-Riche, Curela, Donnaye, Hervieua, Guinona. Starého Adama rozbírala mně kdysi scénu po scéně; a taktéž Donnayovo Paraitre. A jeden z našich posledních rozhovorů byl o Curelově Nové modle: o tom, jak tu doznívá Corneillův Polyeucte, kterého jsme čtli spolu před lety.

Ale nejvíce snad z celé moderní francouzské literatury jímala ji Jammesova povídka „Clara d'Ellebeuse“. Některé věty z předmluvy, plně sprostnosti srdce a pokory před Bohem, znala z paměti.

Historického dramatu a románu nemilovala. Říkávala, že nejlepší český historický román jsou Palackého Dějiny národa českého; a já s ní v tom souhlasím. Když historii, tož à la Shaw: viděnou nekonvenčně a protikonvenčně, bez sentimentality, bez heroisujících šablon, historický včerejšek pojmáný prostě lidsky jako dnešek bez zvětšujících skel; ukazující, jak život byl všude a vždycky stejný, jak v něm vždycky a všude vítězily zdravé i dravé pudy a síly člověkovi.

Shaw byl vůbec v posledních asi dvou letech její miláček. Ještě v listopadu a prosinci, těsně před svým skolem, přečtla řadu jeho her v bezesných nocích, kdy trpěla nesnesitelně („představte si, že celé vaše tělo jest jediný bolavý zub“), a vypravovala mně o nich; milovala odvahu jeho společenské kritiky, která se nezastavovala před ničím, jeho anarchii z přílišné lásky k pravému plnému životu, jehož nikde nenalézám, jeho paradoxní vtíp, který jest zakuklený dělník lidství a společenské spravedlnosti, jeho laskavou jemnou moudrost pod škraboškou výstředních pošetilostí. „Tam vám si lidé říkají ta největší grobiánstva do tváře a neuráží se proto,“ pravila. A líbilo se jí to: cítí se jen představiteli jakési vyšší nadosobní pře, již musí proboujet. A jindy: „Všude jinde říkají lidé, čeho nemyslí. Ale u Shawa říkají někdy tu svou poslední pravdu, kterou tajíme i před sebou.“

Byla přečistého srdce a jako všichni takoví blažení lidé veselá, radostná, žertovná. Měla umění smíchu; smála se ráda a mnoho, a došel-li jí někdy smích, bylo to jen tehdy, když se setkala se zlobou a podlostí nadprůměrně velikou. Jen tím vysvětluji si, že unesla svůj přetěžký život, jehož břemeno stačilo by zcela dobře na osm nebo deset lidí. Prof. D., její lékař, který znal dlouho její kritický stav zdravotní a viděl ji přitom horečně pracující ve spolcích při díle nejen vyčerpávajícím síly tělesné, ale i rozrušujícím duševně a mravně, žasl nad její nesmírnou vůlí, nad její energií zcela výjimečnou. Pramen této energie byl v jejím čistém nitru, v jejím spanilém srdci obráceném k Bohu. Jen tak, opakuji, bylo možno, že po dlouhá léta nesla trojí tíhu práce, utrpení tělesného i hoře duševního, pod níž zhroutil by se každý druhý.

Měla nevšední smysl pro směšnost a měla ve veliké míře talent komičnosti, tj. viděti směšnost a vysloviti ji nebo znázorniti ji. Dovedla ji někdy napodobiti i herecky, slovem i posuňkem. A sama ráda vymýšlela komické situace nebo přetvářela v komické ty, které nalezla. Měla i ráda drastický výraz obrazný, který shrnul v karikující linii nebo vypuklinu rozptýlenou situaci; ale i melancholii humoru a jeho tesknostě dobře rozuměla. Líbily se jí věty takového rázu: Ačkoliv mne nepozdravil, přece jsem mu poděkoval. Ráda také říkala obdobně jako malíř Pellerin v Sentimentální výchově: „Žluť umělcova není žluť měšťákova. A ona to byla zatím modrá,“ dodávala se smíchem. Její miláček býval z Rusů Gogol a od něho naučila se snad více než od Turgeněva, s nímž ji spojovala dosti pochybně kritika.

Dovedla býti šťastna nepatrnostmi jako dítě; jakož vůbec měla mnoho dětských rysů ve své povaze. Dětská naivnost, sladká sprostnost libezné mysli a spanilého srdce jest také poslední mravní ovzduší jejího díla; a v tom jest mně přípověď, že dílo to nezestárne a zachová si svou vůni a rosu i po letech. Neboť všecko zmrzí snad časem — slídná pronikavost intelektu i dýmný žár obraznosti — všecko, vyjma pokorný postoj a posun víry a lásky životné. Neznala hrdosti a ráda se pokořovala;

měla vůbec mnoho talentu ke křesťanství. V mládí modlívala se jako dítě, které bralo doopravdy legendy svatých, jež čtlo, aby jí dalo nebe milost mučednictví; a dobré nebe vyplnilo jí tuto prosbu s ochotou věru až příliš neskrblivou...

Ze základních rysů její duše byl nevšední entusiasm. Ráda, nesmírně ráda bývala nadšena a nenáviděla „mrožů“, rozuměj lidí chladně zpytavých, nedružných, pochybovačných. Protivilo se jí to, čemu říkala po Nietzschem „Geist der Schwere“: k výbojům životním chtěla, aby se šlo lehkým tanečním krokem. Zvláště ráda měla mláď s jeho velikými možnostmi; důvěřovala mu neobmezeně, a lásky té a důvěry té bylo velmi často zneužito. Viděla někdy talent tam, kde jsem se ho nemohl dohledati. Ale pravda: omyl nesvědčí přece proti entusiasmu? Mýlka zabíjí jenom matematika, který se dopočítává skutečnosti; ale nedokazuje nic proti entusiasmu, který jest životní věrou a duševním teplem, bez něhož není možno některým básníkům žítí a kvěsti.

Velmi protivní byli jí fňukalové, lidé sentimentální, rozmazlení a rozmarní, bolestinové, náladoví a stále něčím unavení; byli jí jen maskovaní sobci a lenoši. Život byl jí něco, co se musilo brátí útokem, a každý den znova útokem. K dílu musil jsi býti neustále pohotový. Dobře bylo kdesi řečeno o ní, že byla génius dělnosti.

Albert Sorel ve své krásné knize o Mme de Staël upozornil na to, jak se první silné dojmy z dětství snadno zakotvují v duši a přetvářejí v životní *ideál*. Podívaná na šťastné manželství jejích rodičů byla kvasem, z něhož vyrostla paní de Staël „utopie štěstí v manželství“, jak praví francouzský historik; hnala se za ní celý život.

Pozoroval jsem cosi obdobného u Růženy Svobodové. Šťastný rodinný život, který prožívala jako dítě, zakotvil se v ní jako silná blažená vzpomínka; a ta vracela se v představách zralé ženy jako jediný pravý výraz životného štěstí. Pohled na rodinný

rozvrat působil na ni stísněností až mučivou; zlo přítomnosti viděla v poklesu mravnosti společenské, která rozleptává útvar rodiny; celého štěstí nebylo jí mimo rodinu. V poslední době patrněji a patrněji pojímá tragiku ženy jako zlý případ životní, kdy jí byla znemožněna práce na lepším příštím lidství v rodině a rodinou; zvláště v knize povídek Po hostině svatební jest to patrné, a bylo by to tuším bývalo zpřizvučněno i v konečné redakci Irémské zahrady.

Velcí muži mívají kult svých matek; a velké ženy pěstují často lásku až blouznivou ke svým otcům. I v tom byla Růžena Svobodová věrnou obdobou paní de Staël, která zbožňovala a zbožšťovala svého otce, ministra Neckera, až na pohoršenou všech chladných pozorovatelů.

Necker Růženy Svobodové byl Jan Čáp, ředitel panství premonstrátů, nejprve v Mikulovicích na Znojensku, naposledy na Strahově v Praze, kdež zemřel roku 1880 v čtyřicátém druhém roce věku svého.

Jan Čáp byl, jak mně řekli pamětníci, krásný muž jiskrného oka, odvážný a statečný, vynikající nad své okolí bystrostí rozumu i přímostí a nebojácností povahy, přesvědčením a smýšlením liberál, kterého osud postavil do kněžských služeb a připravil mu tím nejeden hořký konflikt. Řádu sloužil s vzácnou poctivostí a tak, výjimka v tehdejší době a ve svých vrstvách, neobohatil se ve svém úřadě.

Byl buditel národní i hospodářský. Sedláky a chalupníky v Mikulovicích i okolí učil nejen racionálně hospodařit, nýbrž i hrdosti lidské a národní. Pamětníci znojemští vypravovali mně, jak důsledně vracíval hejtmanství znojemskému německé připsy a jak pořádal sbírky i slavnosti národní přes zákazy úřadů a nelibost představených. Když odcházel z Mikulovic do Prahy, cítili staří sedláci z okolních dědin, že ztrácejí v něm otce, učitele, zastance; a několik obcí jmenovalo jej tehdy čestným občanem.

Tento jarý statečný muž byl nejen literárně vzdělaný, nýbrž i básnický nadaný. Růžena Svobodová chovala zažloutlý sešit

jeho básní v próze německy psaných, v nichž se jinoch sedmnácti-dvacetiletý zpovídal ze svého světobolu; bylo to všecko sice básněno v běžném tehdy rázu romantickopesimistickém, blouznivě a pateticky, ale výraz mladého Jana Čápa nebyl bez síly a výmluvnosti básnické: připomínal kupodivu často německé básně Máchovy.

Později psával Jan Čáp satirické verše české; posmíval se v nich zvláště rád různým černým špinavostem nebo směšnostem bílých kuten a slyšel jsem, že psával i politicky satirické verše, které prý bývaly otiskovány v Humoristických listech. Růžena Svobodová byla pyšna na svého otce a řekla mně kdysi, ukazujíc na sebe, že „jablíčko nepadlo daleko od štěpu“.

Ráj měl býti podle přání autorčina „knihou poděkování“ tomuto nevšednímu otci, který učil dceru ctnostem národním i lidským, z jehož úst slyšela ponejprv jména reků, polobohů, básníků a myslitelů a jenž jí svým životem v dětství ztělesňoval tyto vyšší bytosti. Naneštěstí jest torsem; dospěl jen prahu druhého dílu, Strahova, který měl býti teprve cele věnován otci.

Byla hluboce a pokojně zbožná, ne církevně, ani obřadově, nýbrž vnitřně a životně: prací, dílem, tvorbou, postojem oddanosti a pokory před Bohem. Byla prosta vši titánské pózy. Dělnou láskou milovala člověka, dělnou láskou kořila se Bohu. V prosinci minulého roku citovala mně při jakési příležitosti slova Barbořina ze závěru Shawovy komedie Major Barbora: „Až zemru, ráda bych, aby byl On — rozuměj Bůh — dlužen mně, ne já jemu; a odpustím mu, jak se sluší na ženu mého stavu.“ Pravil jsem jí, narážaje na její úmornou vysilující humanitní práci posledních let, vražednou při její chorobě: „Ta slova měla byste tuším právo říci vy Bohu, až zemřete.“ A ona na to s velkou vážností: „Ale já bych jich nikdy neřekla: jsem mu nesmírně vděčna za to, že mně dal příležitost k práci a k oběti.“

Kdysi, když trpěla mučivými bolestmi, rozhovořila se se mnou o sebevraždě. Pravila mi tehdy, že nechce se zabít ani při největším utrpení tělesném nebo duševním; jen snad, kdyby byla odsouzena nevinně k potupné veřejné smrti na popravišti, vzala by, kdyby mohla, jedu, aby jí unikla.

Její duše byla od kořene statečná a krásně zdravá.

Ale byla také hluboce přesvědčena, že mravní a duchovní vesmír stojí *spravedlností* a že není spásy pro člověka z vnějška, nýbrž jedině z nitra jeho: neustávajícím, neumdlévajícím vnitřním sebezdokonalováním. V tomto směru jsou charakteristické pro ni věty, které vepsala věnováním jedné své přítelkyni na titulní list Posvátného jara: „Uvěř, že pod zákonem věčné přičinnosti zrodí se z lidstva čas od času Buddha, který probudí lidstvo, upadlé v nevědomost, novou moudrostí. Buddha není jméno. *Buddha je stav duchovní* a je to stupeň nejvyššího vývoje, jehož může duch lidský dosíci. Buddha znamená ‚Osvícený‘ nebo ten, který dosáhl ‚nejvyšší moudrosti‘ nebo ‚absolutní‘. *Každý z nás může se státí Buddhou.*“ Byla přesvědčena, že v *tomto* životě se rozhoduje o příštím stavu duše po smrti a že rozhoduje o něm jedině *duše sama*: svou vnitřní tvorbou a prací na sobě. Přesvědčení toho získala záhy z Platona, který byl její zamilovaný filosof, a později zesílila si je studiem náboženské filosofie indické. A v tomto smyslu bez únavy usilovala o svůj vnitřní růst a svou vnitřní dokonalost; neustále uvědoměle překonávala *lenivost* a *bázeň* v nejrůznějších tvarech a způsobech, takže posléze, mohu říci s dobrým svědomím, tyto dvě základní neřesti lidství, tyto jeho pravé a vlastní hříchy proti Duchu, byly jí cizí.

Neznala lenosti ani tělesné, ani duševní. Nejenže neustále pracovala, ale odpírala si čím dále tím víc všeho osobního pohodlí, jehož vymáhalo si její tělo vyčerpané a nemocné. Churavci propadají jeho potřebě úplně: ona však stupňovala své sebezapírání stejnou měrou, jakou rostly její bolesti tělesné a její

utrpení. Přišla na příklad domů o půl třetí odpoledne k smrti vyčerpaná z kanceláře nebo úmorné schůze spolkové; pojedla něco málo a ulehla; ale vstala třeba po pěti desíti minutách, když zazněl telefon nebo ohlásila se návštěva často hodnoty nejpochybnější... Nežila požitku, žila tvorbě; nežila sobecky, nýbrž nadosobně: účelu a ideji.

Neznala také lenosti v *duchovém* smyslu; tím míním: lpění na přejetých názorech a soudech, setrvávání na svém starém poznání, nechuť ke kritice a ke všemu novému. Naopak: byla *modernistka* v pravém bytostném slova smyslu, čímž rozumím: přezkoušívala ráda a ochotně své názory, podrobovala se poznání vyššímu a důkladnějšímu, ráda a ochotně se opravovala i nechávala se opravovat, staré tradice chtěla přetavovat a přezkoumávat ve výhni přítomnosti a jejích potřeb. Nemyslila si, že jest řečeno o něčem poslední slovo; a v poslední době zajímala se mnohem více o Nový svět než o Starý. Amerika mocně ji vábila a několikrát mě řekla, že by ji ráda poznala z přímého názoru. Opatřila si řadu děl o americké mentalitě, dílo Münsterbergerovo aj. a vášnivě je studovala. Zvláště se jí líbily na Americe vyšší formy soužití muže a ženy, vyšší, ušlechtlejší pojmání manželství — staré smyslně požitkářské erotické útvary evropské byly jí vždycky odporné, ale v poslední době se jí přímo hnusily — a pak náboženský kvas, kterým jest cele prostouplá tato země. O těchto dvou stránkách americké duše mnoho mně vykládala a vždycky se zanícením.

Byla celou svou duší vášnivá *melioristka*. Byla přesvědčena, že zlo, které nalézáš ve světě, není nepohnutelné a neodstranitelné, že není tu od věčnosti pro věčnost, že není dáno a zaručeno skladbou vesmíru, nýbrž že trvalým úsilím lidským jest možno vymítnouti je z něho a postoupiti svým dědicům a následníkům svět a život *lepší*, než jak jsi je přijal od svých předků. I po této stránce byla jí blízká Amerika Jamesem a jeho pragmatismem, kteréhož však, pokud vím, přímo nikdy nestudovala. (Před léty donesl jsem jí Boutrouxovu monografii o Jamesovi, ale nevím ani, přečtla-li ji celou. U filosofů zajímala ji ostatně

vždycky více osobnost než nauka; byla podstatně člověk názorový.)

Cizí byla jí také *zbabělost* ve svých nejrůznějších formách. Byla rytířský přítel; netrpěla čeledínských a domovníkovských mravů české společnosti: klepaření, pomlouvání nepřítomného nebo jeho ironisování. Byla-li přesvědčena o něčí opravdovosti, dovedla jej obhájit za jeho nepřítomnosti, útočilo-li se na něho.

Ale neznala ani zbabělosti tam, kde jest skoro obecná v našem věku a v našem typu lidství: míním zbabělosti před bolestí, před utrpením tělesným. V tomto směru, zdá se mně, bylo v ní něco až neevropského. Veliké bolesti fysické snášela často celé dny, a slovo nářku jí neuniklo. Připomínala mně tu poněkud Čiňany, kteří prý se podrobují pokorně utrpení, poněvadž bolest pokládají za klam. A největšímu množství Evropanů jest ona jedinou skutečností!

Nebyla také zbabělá před smrtí; nebála se jí, stokrát a stokrát mne o tom ujistila: věděla, že jest jen jiným slovem pro poslední spravedlnost, která vyplňuje úsilí celého života člověka. Poměr její k Bohu i k smrti byl úžasně pokojný, jasný, dalekozorný. Nebála se smrti, ačkoliv nebo lépe *protože* milovala život. Milovala jej nesmírně, nad všecko pomýšlení a nezapírala toho nikdy. Žila velmi, velmi ráda a přímo radostně; měla k životu, jak jsem již řekl, bezprostřední horký poměr básníka milence, ne odstup člověka abstrakcí a pojmů. Kolikrát řekla mně s krásnou nezapomenutelnou něhou v hlase, ukazujíc na pokojnou krásu oroseného jarního jitra nebo na rozhořelé milostné slunce letní, strhující všechny tvary zemské ve své světelné přeje a rozpouštějící je v nich: „*Ještě chvílku bych ráda s vámi požila...*“

Cítila hluboce, bytostně *sociálně* — ne povrchem, heslem nebo z módy, jako dnes přemnoho lidí. Její sociální citění plynulo již z její nesmírné širé sympatie ke všemu živému: nic jí nebylo osamoceního ve vesmíru, všecko jí souviselo a se doplňovalo,

všecko spínala v příbuzenství. Hořel v ní mocný žár lásky světové, který toužil po životě hlubším a hlubším, mocnějším a mocnějším, radostnějším a radostnějším, širším a širším. A tohoto lepšího života nebylo jí, pokud nespravedlnost sociální odnímala komukoli možnost radostného tvořivého života, života v plném a vlastním slova smyslu, ne pokořeného a zlomeného lžiživota.

Nám všem jest vlastní větší menší rozpor mezi kultem duše a sociální reformou; veliká řada inteligentů nedovede obojího srovnati a v sobě zharmonisovati; a jsou dokonce lidé, jimž jedno vylučuje druhé. Ale u ní byl mezi obojím nejkrásnější soulad, a to proto, že jí duševní kultura nebyla založena na požitku, nýbrž na *tvorbě*. Podle ní krásu, zdraví, sílu, zmocněný život bylo třeba *uskutečňovati* i mimo sebe, ve vnějším světě — jen pak byla opravdovým majetkem tvého nitra, tvé duše: dříve nikoliv; kultura duše dovršovala se jí *činem* — bez něho nebyla jí celá, nebyla úplná, nebyla pravá. A dobře pochopená socialisace nebyla jí jen hmotný blahobyť vrstev nejširších, nýbrž především vnitřní osvobození duše každého člověka *pro tvorbu životnou*. Takto — ze samého nitra své silné tvořivé duše — sjednotila si, co jiným, slabším, se rozpadá ve svár. Jak uzrávala, tak mizel u ní romantický rozpor mezi podmětem a předmětem, mezi nitrem a vnějším světem, mezi *já* a společností. *Tat twam asi* — *to jsi ty* — slyšel jsem ji nejednou zašeptnouti, když stanula nad bídou hmotnou nebo duševní, nad žebrákem, mrzákem, ubožákem. A její sociálně humanitní práce poslední doby vyplynula přímo jako důsledek z jejího rozšířeného a očištěného názoru na umění a kulturu duševní.

Její touha učiti se, růsti, zrání neznala opravdu meze; v době, kdy u jiných hyne každá touha, ona žila ještě plným a celým životem duchovým. Myslíla, pracovala, tvořila, toužila tam, kde jiní již dřímou. Může takové touze býti hranicí hrob? Věřím, že ne: vesmír sám ochudil by se o sílu nejjvzácnější.

Smrt její dovedu pochopiti pouze takto:

Vyčerpala všechny zemské zdroje a prameny poznání, všecko, co mohl její bytosti dáti náš mravní a intelektuální svět. Užila všeho, vytěžila všeho pro svůj růst; a tak uzrála a jako zralý sladký plod přetížila rodnou ratolest a oddělila se od ní. Ustředila se na sebe a převážila nás; dnes jest svět pro sebe a podléhá jiným zákonům, jiné duchové perspektivě, jiným formám názírání a sebeuvědomování. Jest poučována bytostmi a ději, které převyšují naši představu.

Ripeness is all — býti zralý je všecko, praví Shakespeare v Králi Learovi. A její smrt, není pochyby, jest jen výrazem její vnitřní zralosti.

Žije a působí jinde zmocněnějšími silami v širších kruzích, ve vyšších oblastech — jinde, kde jest jí snad více potřebí než zde.